

مقاله پژوهشی

گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی با تاکید بر مشارکت زنان در امور دفاعی

میثم بلباسی^۱، سیدابوالفضل حسینی زاده^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۸

چکیده: زنان همواره یکی از اقشار بسیار مهم و تأثیرگذار در جامعه ایران محسوب می‌شوند و در ادوار تاریخ، نقش و مشارکت به‌سزایی در تحولات سیاسی-اجتماعی ایران، به‌ویژه در نهضت مشروطه، پیروزی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس داشته‌اند، ولی کمتر به نقش زنان در این تحولات پرداخته شده است؛ به‌ویژه در ارتباط با نقش و مشارکت زنان در گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی، پژوهش‌اندک و ضعیفی صورت گرفته است. در همین راستا، بیانات و اندیشه‌های امام خمینی (ره) به‌عنوان یک فقیه اسلام‌شناس طراز اول که درک درستی از جایگاه زنان در اسلام دارد و به‌عنوان شخصیتی که در رأس همه امور بوده و تمام فعالیت‌های زنان ایرانی را در تحولات سیاسی-اجتماعی معاصر به‌ویژه در دوران دفاع مقدس، مشاهده کرده است، از اهمیت بالایی در تحلیل و تبیین بهتر نقش و جایگاه زنان در این عرصه‌ها برخوردار است. بنابراین، نوشتار پیش‌رو، با کاربرد روش توصیفی-تحلیلی و اسنادی (بیانات امام خمینی) به دنبال پاسخ به این پرسش است که گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی با تاکید بر مشارکت زنان در امور دفاعی، چه مشخصاتی دارد؟ نتایج پژوهش، حاکی از آن است که در گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی مبتنی بر اندیشه امام خمینی (ره)، زنان یکی از مهم‌ترین اقشاری هستند که به اندازه مردان و حتی بیش از مردان، نقش بسیار مهمی در پیروزی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس داشته‌اند. مهم‌ترین نقش‌هایی که در گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی در ارتباط با نقش و مشارکت زنان در دفاع مقدس وجود دارد عبارتند از: نقش امداد و درمان، پشتیبانی، روحیه شهادت‌طلبی، نقش تربیتی و عاطفی، حمایت مادی و مالی، نقش رزمی-عملیاتی، و ایثار و فداکاری زنان.

واژگان اصلی: زنان، گفتمان دفاعی، امام خمینی (ره)، مشارکت، انقلاب اسلامی.

۱. مقدمه

^۱ دانش آموخته دکتری مطالعات انقلاب اسلامی دانشگاه تهران. Belbasi.Meisam@ut.ac.ir

^۲ دانش آموخته دکتری مطالعات انقلاب اسلامی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول).

زنان به عنوان نیمی از جمعیت جامعه، یکی از نیروهای بالقوه و یا بالفعل در حوزه سیاست و حکومت هر کشورند و بنابر مقتضیات حقوقی، قانونی، سنتی، ارزشی، اجتماعی و سیاسی در قالب نهادها، سازمان ها، احزاب و جنبش های اجتماعی شرکت دارند. در ایران نیز زنان ایرانی همپای مردان در تمامی جنبش های سیاسی و اجتماعی مثل نهضت مشروطه، مبارزه علیه کشف حجاب و بیشتر از همه در پیروزی انقلاب اسلامی و همچنین جنگ تحمیلی هشت ساله، حضور داشتند و نقش اساسی ایفا نمودند. بنابراین در بررسی نقش نیروهای اجتماعی در پیروزی انقلاب اسلامی و پیروزی جنگ تحمیلی، بررسی نقش زنان از اهمیت خاصی برخوردار خواهد بود و از این مسأله نمی توان چشم پوشی کرد (رهبری، ۱۳۸۴: ۱۷۳). عدم توجه به نقش سیاسی اجتماعی زنان، خلل عظیمی بر مطالعات تاریخی، سیاسی و اجتماعی ایران وارد می کند و متأسفانه نقش آنان همواره در حاشیه متن انگاشته شده است (علم، حمیدی نسب و حزباوی، ۱۳۹۰: ۱۰۰) در حالی که زن ایرانی از دوران ایران باستان تا به امروز همانند مردان در دفاع و جنگ نقش فعالی داشته است. (قیومزاده، ۱۳۸۷: ۹۱).

حساسیت زنان هر جامعه نسبت به مسائل اجتماعی، موجب می شود تا نسل بعدی، متعهد و حساس نسبت به پیرامون و متمایل به فعالیت در امور جامعه شوند و بی تفاوتی آنان نیز منجر به گسترش بی تفاوتی و بی حسی سیاسی و اجتماعی در جامعه خواهد شد (گلابی و حاجیلو، ۱۳۹۱: ۳۲).

ایجاد تحولات اجتماعی مهم و گسترده و توانمندسازی زنان برای انطباق با پیامدهای مختلف آن از مهمترین جنبه های جنگ تلقی می شود. دو عامل جنگ و تأکید امام خمینی بر نقش و جایگاه زنان در جامعه اسلامی، از دلایل تغییر نقش اجتماعی زنان و حضور فعال آنان در عرصه عمومی بود. وقوع جنگ به زنان ایرانی کمک کرد تا وارد مرحله جامعه پذیری سیاسی شوند که نتیجه آن افزایش مشارکت سیاسی-اجتماعی و مطالبات آنها در قالب های مختلف بود (Koolae, 2014: 288-289). نقش و جایگاه زنان در دفاع مقدس دارای چنان اهمیت، شأن و قدری است که باید جایگاهی مناسب در فرهنگ و تاریخ کشور داشته باشد و متعاقباً باید این ارزشها و دستاوردها را حفظ کرد و به نسل های دیگر منتقل کرد (فاضل، ۱۳۸۵: ۱۱۳).

با این تفاسیر، با مراجعه به تحولات تاریخی از گذشته تاکنون می توان دریافت که زنان بیش

از مردان می توانند در فرآیند جامعه پذیری سیاسی نقش داشته و نسل بعدی را متعهد و حساس نسبت به مسائل اجتماعی سازند. انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، برهه ای از تاریخ ایران برای زنانی بود که توانستند در پیروزی هر دو رویداد بزرگ تاریخی، سهم خویش را در موفقیت اجتماع عظیم ایرانی به اندازه مردان قرار دهند. امام خمینی از اهمیت و تاثیر این نیروی عظیم اجتماعی در انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، غافل نبوده و کراراً آن را مورد توجه و اشاره خویش قرار داده‌اند.

هدف نوشتار پیش‌رو، تبیین و تحلیل مشارکت سیاسی زنان در گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی، بر مبنای اندیشه‌های امام خمینی (ره) است؛ تا تحلیل و تبیین بهتر و دقیق‌تری از نقش و جایگاه زنان در عرصه دفاعی ارائه بدهد. در همین راستا، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش اصلی است که گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی با تاکید بر مشارکت زنان در امور دفاعی، چه مشخصاتی دارد؟

پژوهش حاضر بر اساس هدف، نظری و توسعه‌ای و بر اساس ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی و اسنادی است. روش توصیفی-تحلیلی، چگونگی وضع موجود را تبیین، تفسیر و تعیین می‌کند (طاهری، ۱۳۹۰: ۱۴۳-۱۴۲). همچنین سعی می‌شود با بررسی اسناد و متون مرتبط با اندیشه‌های امام خمینی (ره)، نقش و جایگاه زنان در دفاع مقدس، از دیدگاه ایشان تبیین و تفسیر شود. در جمع‌آوری اطلاعات نیز از منابع کتابخانه‌ای، مجلات و مقالات معتبر تخصصی استفاده شده است.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های صورت گرفته را می‌توان به ۳ دسته تقسیم کرد. دسته ای به موضوع مشارکت زنان در ابعاد مختلف جامعه، دسته ای به موضوع جایگاه زنان در اندیشه امام خمینی (ره) و دسته ای دیگر به موضوع جهاد و دفاع در اندیشه امام خمینی (ره) پرداخته است.

۲-۱. پژوهش‌هایی در حوزه مشارکت زنان در جامعه

سیدی در مقاله خود با عنوان «بازتولید پرسمان مشارکت سیاسی - اجتماعی زنان در گفتمان انقلاب اسلامی» (۱۴۰۰)؛ به بررسی و تبیین مشارکت سیاسی اجتماعی زنان به صورت مقایسه‌ای می‌پردازد. نتایج حاکی از آن است، در قبل از انقلاب، مشارکت سیاسی زنان در نتیجه

گفتمان های ناشی از ستیز بین مشروطه و مشروطه مشروعه یا بین سنت و مدرنیته (پهلوی) قرار داشت و در بعد از انقلاب نیز ستیز بین برابری و نابرابری حاکم می گردد. در مقاله «بررسی مشارکت سیاسی زنان در فرایند شکل گیری، تثبیت و تداوم انقلاب اسلامی ایران» زارع مهدوی و همکاران (۱۳۹۶)؛ به بررسی مشارکت سیاسی- اجتماعی زنان در فرایند شکل گیری و تداوم انقلاب اسلامی ایران پرداختند. طبق یافته های پژوهش، نقش و مشارکت زنان در شکل گیری و تداوم انقلاب به سه شکل مشارکت بسیج وار و مشارکت سستی و مشارکت مدرن بوده است.

احمدوند و بابایی تبار در «بررسی ابعاد فقهی نقش زن در پشتیبانی دفاع مقدس» (۱۴۰۰)؛ به بررسی و نقش زنان در دفاع مقدس پرداختند. و بیان کردند که زنان در طول دفاع مقدس به صورت عنصری فعال، مبارز، ایثارگر و صبور حضور داشتند. در «تأثیر جنگ عراق و ایران بر نقش اجتماعی ایرانیان» (2014)؛ کولائی به دنبال ارزیابی تغییرات نقش زنان ایرانی در نتیجه جنگ ایران و عراق ۱۹۸۰-۱۹۸۸ است. مبنای فکری این پژوهش برگرفته از این ایده عمومی علوم اجتماعی است که جنگ عامل مهمی در تحولات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است و به ویژه تأثیر زیادی بر جنبه های مختلف زندگی زنان دارد. فرضیه این مقاله این است که جنگ نقش های سستی زنان ایرانی را به طور گسترده تغییر داده است.

۲-۲. پژوهش هایی در حوزه دفاع در اندیشه امام خمینی (ره)

شاهقلیان قهفرخی در پژوهش خود با عنوان «تبیین اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) در دوران دفاع مقدس» (۱۳۹۹)؛ با کاربرت روش تحلیل محتوا، سیاست های دفاعی امام خمینی (ره) در دوران دفاع مقدس را در چهار اصل دفاعی مطرح کرده است: سیاسی (صدور انقلاب و بیداری امت اسلامی)؛ نظامی (حفظ اسلام)؛ فرهنگی (خودباوری فرهنگی و مقابله با تهاجم فرهنگی) و اقتصادی (خودکفایی).

زرقانی در مقاله خود با عنوان «بررسی و تبیین راهبردهای دفاعی حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) در دفاع مقدس»؛ با روش توصیفی-تحلیلی، مولفه های هفت گانه دفاعی شامل (فلسفه و ماهیت دفاع مقدس، فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح، عملیات روانی، اخلاق اسلامی در جنگ، نیروی نظامی تراز انقلاب اسلامی، نقش قدرت های جهانی در جنگ و

نقش و کارکرد بسیج مردمی) را ملاک قرار داده و بر بنیاد این هفت مولفه؛ ۵۴ مفهوم دفاعی بر اساس متن صحیفه امام خمینی (س) استخراج کرده است. و در ادامه هفده راهبرد دفاعی مد نظر حضرت امام خمینی در مولفه های هفت گانه احصاء شده است.

در «بررسی مفهوم و جایگاه امنیت و دفاع در اندیشه امام خمینی (ره)» واثق و سادات حسینی (۱۳۹۵)؛ تلاش شده تا موضوع امنیت و دفاع در رابطه با حفظ کیان جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه امام خمینی (ره)، مورد بحث و بررسی قرار گیرد. از سخنان امام خمینی (ره) می توان چنین دریافت که دفاع سازوکاری فلسفی و واقع گرایانه به حساب می آید و به معنای دفع دشمن و تدارک بازدارندگی موثر بوده و قاعده ای مبنایی و حیاتی است.

۲-۳. پژوهش هایی در حوزه جایگاه زنان در اندیشه امام خمینی (ره)

شریفی در مقاله خود با عنوان «جایگاه زن در ارتقای معنوی جامعه از دیدگاه امام خمینی (ره)» (۱۳۹۰)؛ بر آن است که گفتمان امام خمینی (ره) در مورد زنان، بر دیدگاه هایی چون خودباوری زنان، معرفی الگو، حجاب، تعلیم و تعلم، تهذیب و تقوا و انسان ساز بودن زنان تمرکز می کند که با معنویت و نقش اجتماعی زنان ارتباط دارد. طبق یافته ها، مهم ترین اصل در تعالی معنوی زنان، این است که بر اساس معنویت دینی ساخته شوند.

در «نقش اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) در مشارکت فراگیر سیاسی اجتماعی زنان در پیروزی انقلاب اسلامی و پس از آن» وکیلی (۱۴۰۰)؛ بدنبال پاسخگویی به این سوال اصلی است که تاثیر اندیشه سیاسی امام خمینی در فراهم آوردن حضور گسترده و مشارکت فراگیر سیاسی اجتماعی زنان در فرایند پیروزی انقلاب اسلامی و پس از آن چیست؟ براساس اندیشه فقهی سیاسی امام خمینی (ره) یکی از مسایل مهم در جهان معاصر، نقش زمان و مکان در اجتهاد و نوع تصمیم گیری هاست. با توجه به اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) تفسیری جدید از تعالیم اسلام درباره حضور سیاسی اجتماعی زنان شکل گرفت که زمینه لازم برای استمرار شرکت فعال و صحیح زنان در عرصه سیاست و اجتماع را فراهم کرد.

رضایی در مقاله خود با عنوان «جایگاه سیاسی زن از دیدگاه امام خمینی (ره)» (۱۴۰۰)؛ بر این باور است که از دیدگاه امام خمینی (ره) هدف نهایی انسان، رسیدن به درجه کمال و نزدیکی به خداست. بنابراین ایشان، جایگاه سیاسی زن را نیز در راستای همین هدف تعریف کردند و بر همین اساس نیز آحاد مردم مسلمان اعم از زن و مرد را به مشارکت در پاسداری از اسلام،

استقلال، و مبارزه با استکبار و... دعوت کردند.

با مطالعه آثار پژوهشی در سه گروه پیشینه پژوهش، باید گفت که هر یک از دسته های پژوهشی فوق به یک جنبه (مشارکت زنان در جامعه/ دفاع در اندیشه امام خمینی (ره)/ جایگاه زنان در اندیشه امام خمینی (ره)) از مطالعه حاضر پرداخته اند. لذا بداعت و نوآوری پژوهش حاضر در این است که با کاربری مناسب «نظریه گفت‌وگو»، به نقش زنان و مشارکت‌شان در دفاع مقدس، در چارچوب گفت‌وگوهای دفاعی انقلاب اسلامی با رویکردی بر اندیشه های امام خمینی (ره) پرداخته است.

۳. مفهوم شناسی پژوهش

۳-۱. مفهوم شناسی مشارکت

مشارکت را نوعی کنش هدفمند در فرآیند تعاملی بین کنشگر و محیط اجتماعی او در جهت نیل به هدف های معین و از پیش تعیین شده تعریف کرده اند. از حیث مفهومی واژه مشارکت به معنای شراکت و همکاری در کاری، امری یا فعالیتی و حضور در جمع، گروه و سازمان جهت بحث و تصمیم گیری چه به صورت فعال و چه به صورت غیرفعال است. از منظر جامعه شناسی باید بین مشارکت به عنوان عمل و تعهد (عمل مشارکت) و به عنوان حالت و وضع (امر شرکت کردن) تمیز قائل شد. مشارکت در معنای اول شرکت فعالانه در گروه را می رساند و به فعالیت اجتماعی انجام شده نظر دارد و در معنای دوم از تعلق گروهی خاص و داشتن سهمی در هستی آن خبر می دهد (علی پور، زاهدی و شیانی، ۱۳۸۸: ۱۱۷). مشارکت را می توان فرآیند سهیم شدن در تصمیم های اثرگذار بر زندگی شخصی و جامعه محل زندگی تعریف کرد (عیوضی و کریمی، ۱۳۹۰: ۱۳۵-۱۳۴).

میردال معتقد است در مشارکت عمومی به مردم این فرصت داده می شود که در ساختن آینده و تعیین سرنوشت خویش سهیم و شریک گردند (رکن‌الدین‌افتخاری و رجب‌پورصادقی، ۱۳۸۷: ۵۷). دانشمند هندی میسرا، از نگاهی بالاتر و کل نگر در تعریف مشارکت می نویسد: «مشارکت عبارت است از رشد توانایی های اساسی بشر از جمله شأن و منزلت انسانی و مسئول ساختن بشر در باروری نیروی تصمیم گیری و عمل به نحوی که سنجیده و از روی فکر باشد». در واقع، میسرا مشارکت را پدیده ای چهاربُعدی می داند که این ابعاد عبارتند از: صیانت نفس، درک نفس، تسلط بر نفس و قدرت تصمیم برای خود (مؤذن‌جامی، ۱۳۷۸:

رحمان در تعریف مشارکت می نویسد: «مشارکت مردمی به معنای کوشش و تلاش جمعی در یک زمینه سازمانی است که اعضا با ائتلاف منابع درصدد دستیابی به هدف شان هستند. در نتیجه مشارکت یک فرآیند فعال است که هر یک از مشارکت کنندگان به واسطه اندیشه، تأمل و نظارت فعال شان به اقدام و عمل مشارکتی ترغیب می شوند (علی پور، زاهدی و شیانی، ۱۳۸۸: ۱۱۷).

گسترده‌گی و عمق مفهوم مشارکت، امروزه دسته بندی و تعیین انواع آن را ناگزیر می سازد. برخی از نظریه پردازان اجتماعی انواع مشارکت را چنین دسته بندی کرده اند: ۱. مشارکت اجتماعی نخستین که دربرگیرنده تمامی مشارکت های افراد برای اعمال و مناسک مورد نظر بوده است. چنین مشارکت هایی را مشارکت های آیینی نیز می توان نام نهاد. ۲. مشارکت اجتماعی رفتارگرایانه یا مشروط که در پی بسیج اجتماعی از راه به کارگیری روش های روان شناسی اجتماعی و کاربرد رسانه ها و سازوکارهای فرهنگی برای جلب همگان به مشارکت است. ۳. مشارکت اجتماعی انسجام گرا که برپایه ادغام اجتماعی و فرهنگی و جامعه پذیری فرهنگ مشارکت جویانه پیش می رود. ۴. مشارکت اجتماعی برای توسعه که فرآیندی اجتماعی، جهانی، تام و تمام، چندبُعدی و چندفرهنگی است که به دنبال مشارکت افراد برای توسعه ملی است (شادی طلب، ۱۳۸۲: ۱۴۲).

۲-۳. مفهوم شناسی دفاع

دفاع، نظام یا الگویی مرتبط با ساخت و کارکرد روانی است که از طریق آن فرد یا گروه واکنش لازم را جهت مقاومت یا دفع خطر خیالی یا واقعی به منظور حفظ تعادل و تمامیت خود نشان می دهد. (کوهپایی، ۱۳۷۷، ۱۷۹). دفاع یک حق ذاتی، مشروع و طبیعی است که از جانب خداوند در موجودات به ودیعه قرار داده شده تا بتوانند در مقابل تجاوز از خود محافظت نموده و به حیات خود ادامه دهند (حسن درویش شانی، ۱۳۹۳: ۱۵۱).

رهایی از علاقه ها و وابستگی های مادی، پذیرش سختی های جانی و مالی در راه خدا، تنها از انسان های پاکبخته و برجسته ای بر می آید که در مکتب نبوت و امامت تربیت شوند (عباسی، ۱۳۷۹: ۴). بر اساس آیات قرآن و سایر آموزه های اسلامی، جهاد و دفاع، دو اصل مهم و مکمل یکدیگر می باشند؛ در یک تقسیم بندی کلان جهاد یا ابتدایی است و یا

دفاعی، و اکثریت قاطع فقها دفاع از کیان اسلام و مسلمین را قسمی از جهاد شمرده اند. جهاد دفاعی از جهاتی بر جهاد ابتدایی ترجیح دارد و از اهمیت بیشتری برخوردار است. زیرا جهاد ابتدایی به منظور دعوت کفار به اسلام و گسترش دامنه اسلام است، اما جهاد دفاعی به منظور جلوگیری از محو اسلام و از بین رفتن جامعه اسلامی و حراست از استقلال و جان و مال و ناموس مسلمان ها است (ورعی، ۱۳۸۲: ۵۲-۵۱).

۴. نظریه گفتمان به مثابه چارچوب نظری پژوهش

تحقیق حاضر از نظریه گفتمان به عنوان چارچوب نظری استفاده می کند. این نظریه در زبان شناسی پدید آمد. زلیگ هریس زبان شناس ساختار گرای آمریکایی، بررسی واحد های بزرگتر از جمله را در کانون توجه زبان شناسی قرار داد و آن را تحلیل گفتمان نامید (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۵۴).

نظریه گفتمان بر نقش زبان در بازنمایی و بازسازی جهان اجتماعی تاکید می کند. بنا بر این نظریه دسترسی به واقعیت تنها از طریق زبان میسر است اما بازنمایی واقعیت از طریق زبان هرگز بازتاب واقعیت از پیش موجود و عینی نیست بلکه در این بازنمایی، زبان در ایجاد واقعیت نقش ایفا می کند. در واقع جهان محصول نظریه ها و گفتمانها است. البته این نظریه وجود واقعیت را نفی نمیکند اما معتقد است اشیا و پدیده ها تنها از طریق گفتمان معنا می یابند. در این نظریه زبان صرفاً گذرگاه انتقال اطلاعات و بازنمایی صرف واقعیت نیست بلکه ماشینی است که جهان اجتماعی را معنا، تفسیر و بازسازی می کند. هویتها و روابط اجتماعی نیز محصول زبان و گفتمانها هستند و تغییر در گفتمان تغییر در جهان اجتماعی را به همراه خواهد داشت و منازعات گفتمانی به تغییر و بازتولید نظام اجتماعی منجر می شوند (حسینی زاده، ۱۳۸۹: ۱۹).

در نظریه گفتمان، رویکرد های مختلفی وجود دارد ولی کاربردی ترین رویکرد آن در حوزه سیاست، رویکرد تحلیل گفتمان لا کلاوموف است. لا کلاوموف متأثر از زبان شناسی فریناندو سوسور معتقدند که هر عمل و پدیده ای برای معنا دار شدن و قابل فهم شدن، باید گفتمانی باشد. بنابراین زبان ابزار مهم برای ایجاد رابطه میان دیدگاههای اجتماعی و سیاسی است در اینجا ساخت ثابت زبان، مد نظر سو سور است. وی با تمایز زبان با سخن، امر اجتماعی را از امر فردی متمایز می کند (حقیقت، ۱۳۸۵: ۴۵۶).

لاکلا و موف با استفاده از زبان شناسی سوسور، گفتار را مجموعه ای از دالها یا نشانه های مفصل بندی شده و پیوند یافته تلقی می کنند. همان گونه که در اندیشه سوسور پیوند نشانه ها و معنا اختیاری و محصول توافق و قرارداد است و هیچ ارتباط ذاتی بین نشانه ها و معنای آن وجود ندارد در اینجا نشانه ها و مفاهیم دال های شناوری هستند که گفتار های مختلف می کوشند به آنها معنا دهند (حسینی زاده، ۱۳۸۶: ۲۰).

نظریه گفتار لاکلا و موف بر آن است تا از همه امور اجتماعی برداشتی گفتارانه ارائه دهد (حسینی زاده، ۱۳۸۳: ش ۲۸: ۱۸۷). از دیدگاه نظریه گفتار، امور اجتماعی به مثابه ساخت های گفتار قابل فهم اند. در واقع، همه پدیده های اجتماعی را می توان با ابزار های تحلیل گفتارانه تحلیل و بررسی کرد (سلطانی، ۱۳۸۴: ۷۵). فعالیتها و پدیده ها وقتی قابل فهم می شوند که در قالب گفتار خاص قرار گیرند (حقیقت، ۱۳۸۵: ۵۱۰). خارج از قلمرو گفتار هیچ حقیقت بنیادین و قابل فهمی وجود ندارد. این گفتارها هستند که گزاره های درست و نادرست را تولید می کنند و عاملان و نهادهای اجتماعی را وادار می کنند براساس این گزاره ها عمل کنند (سلطانی، ۱۳۸۳: ش ۲۸: ۱۵۶).

نظریه گفتار لاکلا و موف در واقع بسط نظریه گفتار فوکو در حوزه فلسفه سیاسی، اجتماعی است. گفتار در اینجا نظام معنایی بزرگتر از زبان است، و هر گفتار بخش هایی از حوزه اجتماع را در سیطره خود گرفته و به واسطه در اختیار گرفتن سوژه ها به گفتارها و رفتارهای فردی و اجتماعی آنها شکل می دهد. (سلطانی، ۱۳۸۳: ش ۲۸: ۱۵۵) از لحاظ این نظریه، گفتار، یک منظومه معنایی است که واژه ها و نشانه های آن در کنار هم و در پیوند با یکدیگر مجموعه ای معنا دار را می آفرینند. (حسینی زاده، ۱۳۸۶: ۲۰)

البته رابطه بین نشانه و واژه ها که مجموعه ای معنا دار را به وجود آورده اند موقتی است و رابطه آنها ذاتی و دائمی نیست چرا که هر گفتار در صدد معنا دادن به هر کدام از واژه ها است. هر نشانه در درون یک گفتار به گونه ای خاص معنا می شود و به یک تثبیت معنایی که البته موقت است دست می یابد. لاکلا و موف برای نشان دادن موقتی بودن معنای نشانه ها در درون یک گفتار از واژه و قته^۱ استفاده می کند. یک قته نشانه ای است که معنای آن به

طور موقت تثبیت شده ولی همواره در معرض شناور شدن قرار داشته و امکان جذب و معنابخشی آن توسط گفتمان‌های دیگر وجود دارد (حسینی زاده، ۱۳۸۶: ۲۰).

دالها و نشانه‌های گفتمانی در اطراف یک دال مرکزی ساماندهی می‌شوند. دال مرکزی^۱ نشانه‌ای است که سایر نشانه‌ها در پیوند با آن معنا می‌یابند. دال مرکزی هسته مرکزی منظومه گفتمانی است، نقطه کلیدی و هویت بخش در یک گفتمان است که نشانه‌های دیگر در سایه آن نظم پیدا می‌کند و با هم مفصل بندی می‌شوند (بهرزولک، ۱۳۸۶: ۳۸). ولی دال شناور^۲ به حالتی دلالت می‌کند که نشانه در میدان مبارزه گفتمان‌های متفاوت برای تثبیت معنا شناور و معلق است (حقیقت، ۱۳۸۵: ۵۱۷). دال شناور نشانه‌هایی هستند که گفتمانهای مختلف در تلاشند به آنها به روش خاص خود معنا ببخشند (حقیقت، ۱۳۸۵: ۵۱۴). البته دالهای مرکزی هم دالهای شناوری است که معنای نشانه آنها به انسداد و انجماد در آمده است ولی دال شناور نشانه آن معلق است. باید توجه داشت که معنای دالهای یک گفتمان همواره در پیوند با یکدیگر معنا می‌یابند و معنای دالها همچون نشانه‌ها در زبان شناسی سوسور ارتباطی هستند (حسینی زاده، ۱۳۸۹: ۲۰).

هر فرد خارج از دایره گفتمان، هیچ گونه هویتی ندارد. این گفتمانها هستند که ساختارهای اجتماعی و هویت فرد و جامعه را شکل می‌دهند و به ما امکان می‌دهند تا فهمی معنادار از واقعیت داشته باشیم. لاکلاوموف تغییر در گفتمان را به معنای تغییر در جهان اجتماعی و هویت می‌داند، لذا هویت‌ها و جهان اجتماعی محصول زبان و گفتمان اند (سلطانی، ۱۳۸۴: ۸۷).

اما با توجه به قرار دادی بودن تثبیت معناها و حوزه گفتمان گونگی در گفتمان، دوگانگی متضاد و ضدیت در گفتمان تولید می‌شود، با توجه به موقتی بودن تثبیت معنا در گفتمان، دوگانگی به وجود می‌آید و گفتمانها تغییر می‌کنند و از طرف دیگر طرد و ضدیت با یک گفتمان نیازمند حضور گفتمان رقیب است. یعنی هویتشان همواره در نفی دیگران معنا می‌یابد لذا واسازی گفتمانها، اتفاق می‌افتد و یک گفتمان شکست می‌خورد و گفتمان دیگر هژموتیک می‌شود. «یک گفتمان تلاشی است برای تبدیل عناصر به وقته‌ها از طریق تقلیل

1. nodal point
2. flouting signifiers

چندگانگی معنایشان (برای یکدستگی معنایی در گفتار) به یک معنای کاملاً تثبیت شده» (سلطانی، ۱۳۸۴: ۷۹).

۵. یافته های پژوهش

۱-۵. زنان و دفاع در صدر اسلام (الگوی اسلامی)

با ظهور اسلام، کرامت انسانی زن احیا شد و زن در کنار مرد به عنوان نیمی از پیکره حیات بشری مطرح گردید. اسلام، دخترکشی را ممنوع کرد و به جامعه آموخت که به دختران احترام بگذارند. زن های صدر اسلام در امور اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و حتی نظامی مشارکت داشتند (عیوضی و کریمی، ۱۳۹۰: ۱۴۳). قرآن هشدار می دهد که جامعه سیاسی اسلام برای حفظ خود و ریشه کن نمودن شرارت ها باید همیشه آماده و هوشیار و مجهز به سلاح و تجهیزات باشند و به محض تجاوز دشمن، حمله او را باید جمیع مسلمین (اعم از زن و مرد) دفع نمایند (قیوم زاده، ۱۳۸۷: ۸۸-۸۷).

با توجه به حضور زنان در عرصه های گوناگون سیاسی و اجتماعی و... صدر اسلام و تایید رسول گرامی اسلام و ائمه اطهار(ع) می توان استنباط نمود که زن مسلمان از محاسبات سیاسی زمان حضور ائمه اطهار غایب نبوده و با حفظ حجاب و پوشش شرعی و رعایت احکام دینی، به وظایف اجتماعی و سیاسی تعریف شده اش عمل می کرده است. هجرت زنان، شرکت در جنگ و جهاد و بر عهده گرفتن اموری همچون پرستاری، آب رسانی و گاهاً نبرد مسلحانه زنانی همچون حضرت زهرا(س)، نسیبه بنت کعب، امینه دختر قیس بن ابی اصلت القاری را می توان دلیلی روشن بر مشارکت اجتماعی زنان در صدر اسلام دانست.

بسیاری از زنان صحابی پیامبر اکرم(ص) همچون ام ایمن، ام سنان اسلمیه، ام سلیم، ام عطیه نسیبه دختر حارث و... در جنگ ها برای کمک به لشکریان، آب رساندن به سربازان و مداوا نمودن زخمیها شرکت می کردند و از این راه نیز حضور خود را در همراهی با رسول خدا(ص) و حمایت از دین اسلام و حکومت اسلامی ابراز می داشتند (غروی نائینی، ۱۳۸۸: ۲۰۶).

به هر روی اگر رزم، جنبه دفاعی به خود گیرد بر زنان چون مردان واجب است که از جان و مال و ناموس، دفاع کنند و زن می تواند در بخش های مهمی از امور مربوط به جهاد حضور

یابد؛ بنابراین، اگر کشوری در حال جنگ و دفاع است و از طرف بیگانه‌ها تهدید می‌شود، زن‌ها هم باید دفاع کنند و لازمه دفاع، دیدن آموزش نظامی است؛ پس در هیچ کدام از این مسائل، زنان را محروم ننموده‌اند. در جنگ‌های دفاعی اگر زن فرمانده لشکر زنان شود نه تنها جایز است بلکه گاهی واجب است، چون دفاع اختصاصی به زن و مرد ندارد و هر کجا که دفاع باشد؛ زن همتای مرد و در همه مسائل جنگی و غیرجنگی حضور دارد (قیوم‌زاده، ۱۳۸۷: ۸۹-۸۸).

اگرچه گفته می‌شود جنگ، جهاد و مبارزه وظیفه زن نیست، ولی این امر مربوط به جهاد ابتدایی است. اما در جنگ‌های دفاعی و رد حیلۀ اجانب و بیگانگان، اگر زن فرمانده لشکر هم بشود، نه تنها جایز بلکه گاهی واجب است؛ به این ترتیب، زن می‌تواند فنون نظامی را فرا بگیرد تا در هنگام دفاع یا احساس خطر، مدافع باشد (جمالی، ۱۳۸۶: ۱۴۴). امام خمینی (ره) نیز حضور پررنگ زنان در جنگ تحمیلی را تشبیه به بانوان صدر اسلام نموده که با مردان در جنگها شرکت داشتند و شجاعانه مقاومت کردند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۶: ۳۰۰).

۲-۵. گفت‌وگوهای دفاعی انقلاب اسلامی (با رویکردی بر اندیشه امام خمینی)

در گفت‌وگوهای دفاعی انقلاب اسلامی می‌توان «دفاع همه جانبه» را به عنوان دال مرکزی این گفت‌وگو قرار داد مرجع اصلی اصطلاح دفاع همه جانبه، یکی از سخنرانی‌های حضرت امام خمینی (ره) است. ایشان در بیست و ششم شهریور ماه ۱۳۶۷ خطاب به فرماندهان نظامی فرمودند: «در هر حال ما باید آماده و مهیا باشیم.... باید بزرگترین توجه ما به بازسازی نیروها و استعدادها و انتقال تجارب نظامی و دفاعی به همه آحاد ملت و مدافعان انقلاب باشد.... و در تجهیز همه آحاد و افراد (مرد و زن) این کشور بر اساس اصول خاص دفاع همه جانبه و تا رسیدن به تشکل واقعی و حقیقی بسیج و ارتش بیست میلیون کوشش نمود» (پورحسین، ۱۳۹۰: ۱۴۹).

در نگرش امام خمینی (ره)، جنگ به منزله دفاع، چه دفاع از صیانت و بقای نفس یا حفظ دین و جامعه و سرزمین اسلامی و چه دفاع از حقوق بشر و توحید باشد، امر پذیرفته شده‌ای است؛ به نظر او جنگ، نوعی کنش عقلانی محسوب می‌شود که در راستای مقابله با ستم و دفع ظلم و سلطه صورت می‌گیرد و هدف آن نجات جان و روان انسان‌ها و رساندن آنها به توحید و خداپرستی است و تنها در این صورت مجاز است (جمشیدی، ۱۳۸۲: ۷-۶). ایشان

معیار اصلی در انگیزه معطوف به نتیجه را نه نفس پیروزی، بلکه ادای وظیفه و مسئولیت می داند؛ معیاری که پیروزی را از شکست جدا می کند (جمشیدی، ۱۳۸۲: ۱۵).

از بارزترین ویژگی های گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی، حضور اقشار مختلف مردم و نیز نقش آنان در پیروزی انقلاب بوده است که در منابع مختلف و در فرمایشات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) به آن اشاره شده است. بر این اساس نوعی تعلق خاطر و رابطه ای معنوی نسبت به حفظ و حراست از نظام اسلامی در میان آحاد مردم وجود داشته و این مهم در گفتمان دفاعی جمهوری اسلامی نیز انعکاس یافته است (قنبری، ۱۳۸۸: ۲۳۲-۲۳۳). لذا همان طور که مردها باید در امور سیاسی دخالت کنند و جامعه خودشان را حفظ کنند، زن ها هم باید دخالت کنند و جامعه را حفظ کنند. زن ها هم باید در فعالیت های اجتماعی و سیاس همدوش مردها باشند؛ البته با حفظ آن چیزی که اسلام فرموده است (قیومزاده، ۱۳۸۷: ۸۵-۸۴). از نظر امام، مساله دفاع امری عمومی است که همه مردم اعم از مرد، زن، بزرگ، کوچک، پیر، جوان، باید در آن مشارکت داشته باشند (خمینی، ۱۳۸۵: ۱۲: ۲۳۹).

زن برای اجرای نقش و رسالت های والای خویش، باید آگاهی، دانش، بینش و توانایی های لازم را کسب و در تمامی صحنه ها و ابعاد متفاوت جامعه حضور داشته باشد. لذا حضرت امام خمینی (ره) در راستای نگرش با ارزش به زن، که او را مظهر تحقق آمال بشر و صلاح و فساد جامعه را در گرو چگونگی او می دانند، به حضور اجتماعی زن در ابعاد گوناگون نظر دارند (نصری، ۱۳۷۶: ۶۴). دفاع و حراست از جامعه و ارزش های آن در بعضی از مواقع نیاز به دفاع نظامی دارد و در همین راستا حضرت امام (ره) معتقد است که بر تمام مسلمین چه زن و چه مرد، دفاع از اسلام و قرآن کریم واجب است. لذا حضور نظامی و دفاعی زنان، یک تکلیف و یک رسالت در حفظ و حراست از فرهنگ و کیان جامعه می باشد. آنچه بر زن واجب نیست جهاد و جنگ «اولی» است نه جهاد «دفاعی». همچنین ایشان معتقدند که آموزش نظامی برای بانوان با مراعات کامل وظایف شرعیه مانع ندارد. به هر حال از ابعاد حضور زن در جامعه، حضور نظامی و دفاعی است (نصری، ۱۳۷۶: ۶۷).

گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی با الگوسازی از حضرت فاطمه (س) و حضرت زینب (س) تصویر کاملی از هویت و شخصیت زن مسلمان را ارائه می داد که از یک سو به حضور فعال و مؤثر زن مسلمان در جامعه و ایستادگی در برابر بنیاد ظلم و فساد، و از سوی دیگر به شکل

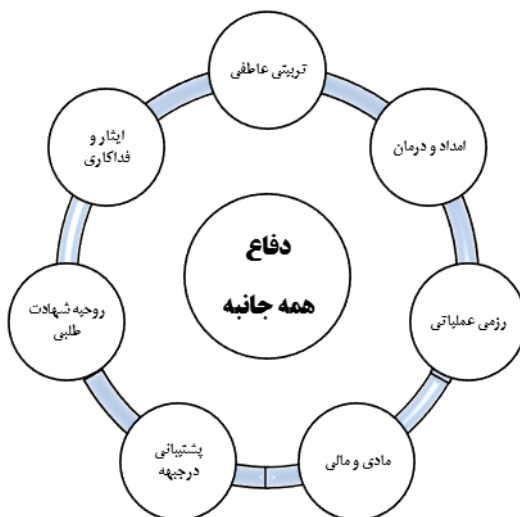
و محتوای اسلامی این حضور (رعایت حجاب و موازین اسلامی) اشاره میکند (موسوی، درودی و اسلانی‌کتولی، ۱۳۹۲: ۱۳۷-۱۳۶).

به‌طور کلی امام خمینی (ره) حضور زنان را در تمام صحنه‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی آزاد می‌داند و تنها چیزی که می‌تواند مرز این آزادی قرار گیرد و آن را محدود کند، فساد اخلاقی است که زن و مرد نسبت به آن مساوی هستند و برای هر دو حرام است (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۵: ۱۸۳).

بروز جنگ تحمیلی و احساس مسئولیت آحاد مردم باعث شد تا زنان شهری و روستایی نیز با ایجاد تشکل‌های خودجوش برای کمک در اداره شهر و روستا و برای پشتیبانی از جبهه و تأمین مایحتاج فرزندان و شوهران در جنگ، به تهیه و تدارک مواد غذایی و پوشاک پرداختند و بدون چشم داشت و با علاقمندی بسیار وقت و ثروت خود را برای پشتیبانی از جبهه‌ها ارائه کردند. به طوری که می‌توان گفت چنین حرکت ارزشمندی در طول تاریخ ایران مشاهده نشده یا اگر هم در گذشته‌های دور وجود داشته، مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته و ثبت نشده است (سام‌آرام، ۱۳۸۰: ۴۸).

بنابراین اگر بخواهیم در این گفتمان نقش زنان در دال مرکزی «دفاع همه‌جانبه» را مورد بررسی قرار دهیم، می‌توان به دال‌های شناوری همچون نقش تربیتی و عاطفی، نقش امداد و درمان، نقش رزمی اطلاعاتی، نقش حمایت مادی و مالی، نقش پشتیبانی، نقش روحیه شهادت طلبی و نقش ایثار و فداکاری اشاره کرد. بر این اساس می‌توان مفصل‌بندی گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی با تأکید بر مشارکت زنان را به گونه ذیل ترسیم نمود:

شکل ۱. گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی با تاکید بر نقش زنان

۵-۲-۱. نقش تربیتی و عاطفی زنان

از آنجا که شدت عواطف در زنان بیشتر است و از این جهت غلبه بر مردان دارند و خداوند نیز مردان را از جهت عاطفی و زنان را از حیث عقلانی نسبت به یکدیگر محتاج قرار داده، لذا در مسائل و حوادثی همچون انقلاب و جنگ و... که بعد عاطفی نیز در آن بروز و ظهور دارد، حضور و نقش زنان بسیار حائز اهمیت و تاثیرگذار است.

آیت الله جوادی آملی زنان را در بخش دل و قلب و گرایش و جذب موفقی تر از مردان توصیف می کند و در این باره می گوید: «قرآن کریم سعی کرد هم از راه موعظه که ارتباط تنگاتنگ و مستقیم با قلب و دل دارد، با انسان سخن بگوید؛ و هم سعی کرد از راه حکمت که ارتباط غیر مستقیم با دل دارد، با او سخن گوید؛ و اگر کانال عقل و فکر به دالان ورودی ذکر و دل نرسد، سودی ندارد و زنان در بخش دل و قلب و گرایش و جذب موفقی تر از مردانند...» (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ۱۸۵)

بر اساس همین نیاز عاطفی مرد به زن و تاثیرگذاری زن بر مرد است که امام خمینی سرچشمه صلاح و فساد یک جامعه را از صلاح و فساد زنان در آن جامعه می داند. زن، یکتا موجودی است که می تواند از دامن خود افرادی به جامعه تحویل دهد که از برکاتشان یک جامعه، بلکه جامعه ها به استقامت و ارزشهای والای انسانی کشیده شوند و می تواند بعکس آن باشد

(خمینی، ۱۳۸۵: ج ۱۶: ۱۹۲). از نظر وی، سیاست از دیانت و امور زندگی دو جنس زن و مرد جدا نیست. حضور سیاسی زن یک تکلیف برای بانوان بوده و این به معنای حضور همه جانبه او در جامعه و آگاهی یافتن از مسائل سیاسی و دخالت در سرنوشت خویش و جامعه است. از طرف دیگر در راستای حضور تربیتی، زن باید از مسائل سیاسی جامعه آگاه باشد تا در تربیت هم «تربیت سیاسی» را اعمال کند و کودکان خویش را با مسائل سیاسی آگاه گرداند. (نصری، ۱۳۷۶: ۶۵). نگاه امام به زنان بگونه ای است که آنان را همچون قرآن کریم، انسان ساز می داند که اگر زنهای انسان ساز از ملتها گرفته شود، ملتها شکست خورده و منحط خواهند شد. زنها هستند که ملتها را تقویت می کنند، شجاع می کنند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۶: ۳۰۰).

۲-۲-۵. نقش امداد و درمان زنان

نقش پررنگ بانوان در ایفای وظیفه پرستاری در مبارزات انقلابی مردم و جنگ تحمیلی، یکی دیگر از خدمات قابل توجه بانوان در این عرصه بود و هست که حضرت امام به آن اشاره می کند. آنان در این مسیر، خطرات پرستاری از مجروحین را به جان خریدند و تا مرز شهادت نیز پیش رفتند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۱۴: ۳۱۷).

۳-۲-۵. نقش رزمی - عملیاتی زنان

مراقبت از تسلیحات، تسلیح رزمندگان، نگهداری از پیکر شهداء، توزیع سلاح بین رزمندگان و نقش های اطلاعات رزمی از جمله کارهایی بوده است که زنان در دوره جنگ بر عهده داشتند. حتی آنان، کوکتل مولوتف ساختند تا به جنگ تانک های عراقی بروند که قصد داشتند از مرز شلمچه بگذرند. صحنه های رزم زنان، اگرچه اندک بود، ولی اولاً تا پایان دفاع مقدس کم و بیش ادامه یافت و ثانیاً، تأثیر عمیقی بر روحیه رزمندگان داشت. خانم حورسی از مدافعان خرمشهر در این باره می گوید: «ما از آن لحظه ای که به نیروهای شناسایی ملحق شدیم؛ کار شناسایی دشمن، ختنی کردن بمب، شناسایی ضدانقلاب و پیدا کردن ردپای آنها در شهر و روستاها را دنبال کردیم». آنها در لباس امدادگر و پرستار به شناسایی منافقینی دست می زدند که به صورت ناشناس به بیمارستان ها سر می زدند، تا به تعداد شهداء و مجروحان جنگ و... دست پیدا کنند و آن را در اختیار عراق قرار دهند (شیرودی، ۱۳۸۵: ۱۴۴-۱۴۲).

حضرت امام مشارکت و همکاری بانوان و زنان در صحنه های فرهنگی و اقتصادی و نظامی

در راه تعالی اسلام و مقاصد قرآن کریم را افتخار اسلام و مسلمین دانسته و آن را برای دفاع از اسلام و کشور اسلامی واجب می‌داند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۲۱: ۳۹۸-۳۹۷). و این را خصیصه ای می‌داند که زنان صدر اسلام نیز به آن اراسته بودند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۶: ۳۰۰).

۴-۲-۵. حمایت مادی و مالی زنان

پیامبر گرامی اسلام فرمودند که سه صداست که در اعماق هستی نفوذ می‌کند و طنین آن تا ابدیت و تا عرش خدا پیش می‌رود و به پیشگاه عظمت پروردگار می‌رسد: صدای قلم، هر چند آهسته و کوتاه باشد؛ و صدای پای مجاهدان؛ و صدای چرخ نخ ریزی زنان با ایمان (مکارم شیرازی، ۱۳۵۳: ج ۲۴: ۳۷۷) که نشان می‌دهد اساس و پایه‌ی یک اجتماع سربلند انسانی سه عنصر دانش؛ جهاد و کار است و البته نقشی که زنان می‌تواند در راستای کمک به اقتصاد جامعه ایفا نمایند.

یکی دیگر از افتخارات این قشر عظیم جامعه، حمایت مالی و مادی از مبارزات انقلابی و جبهه‌های جنگ بود. آنان با کار و تلاش شبانه روزی در پشت جبهه‌ها مایحتاج رزمندگان اسلام را تامین می‌کردند و زر و زیور و طلاآلات خویش را در راه حمایت از برقراری حکومت اسلامی هزینه می‌نمودند، برخی نیز با فروش اموالی که بواسطه مهریه و یا ارث در اختیار داشتند، به مبارزین انقلابی و جبهه‌های جنگ کمک می‌کردند. حضرت امام این همکاری و همیاری مردم را بی‌سابقه دانسته که زنان زیورآلات خویش را در راه خدا و جنگ انفاق کنند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۱۶: ۲۶۱-۲۶۰). او خود و مسئولین کشور را رهین منت این توده‌های بزرگواری می‌داند که همه چیزشان را می‌دهند و چیزی هم نمی‌خواهند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۱۷: ۶۱).

۵-۲-۵. نقش پشتیبانی زنان

از مهم‌ترین عوامل پیروزی در میدان جنگ، فعالیت موثر و منظم تدارکات و پشتیبانی از نیروهای نظامی است. بگونه‌ای که اگر کوچک‌ترین خلل و نقصی در این رابطه صورت گیرد نمی‌توان به پیروزی و موفقیت امیدوار بود. یکی دیگر از نقش‌هایی که زنان ایرانی در سال‌های جنگ تحمیلی به خوبی از عهده آن برآمدند و با موفقیت و سربلندی در آن ظاهر شدند، پشتیبانی همه‌جانبه از مدافعین انقلاب و کشور بود. رهبر کبیر ایران با اشاره به این

مطلب، این را از افتخارات جمهوری اسلامی ایران ذکر می کند که همه آحاد مردم با جدیت و تلاش و با همه توان، از ارتش و سپاه در حال جنگ با دشمن، حمایت کنند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۱۳: ۲۹۴).

۵-۲-۶. روحیه شهادت طلبی زنان

اگر ملتی روحیه حماسی و شهادت طلبی پیدا می کند و برای مبارزه در برابر بیگانگان از خود غیرت و مردانگی نشان می دهد، نشان از وجود مادران پاک و مومن و موحدی است که این دلیرمردان را در دامن خود تربیت نمودند. مادری که خود آرزوی شهادت داشته می تواند فرزندی را تربیت نماید که از مرگ در راه خدا نترسیده و شهادت را سرلوحه دعاهای خویش قرار دهد. اهمیت مادر در تربیت انسان به حدی است که امام علی علیه السلام نیز موقع ازدواج خویش آن را مد نظر قرار می دهد و از برادر خویش عقیل می خواهد که زنی را برایش معرفی نماید که از نسل دلیرمردان عرب باشد تا پسری شجاع و سوارکار به دنیا آورد (مقرم، ۱۳۸۸: ۱۷).

حضرت امام این روحیه را از زمره روحيات و خصوصیات زن مومن ایرانی ذکر کرده که نه تنها فرزندان خود را برای شهادت تربیت می نمایند بلکه خود نیز آرزوی شهادت را در سر می پروراند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۹: ۴۰۷). «زنها و مادرهایی که بچه‌هایشان شهید شده است می‌گویند ما مفتخر هستیم، و یکی دوتای دیگر که داریم اینها را هم می‌خواهیم شهید بشوند؛ و دعا کنید که شهید بشوند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۱۰: ۱۹۹).

۵-۲-۷. ایثار و فداکاری زنان

«ایثار» به معنای مقدم داشتن دیگری بر خود (جوهری، ۱۴۰۷: ج ۲: ۵۷۵) یا به هر گونه تفضیل و ترجیح میان دو چیز (عسکری، ۱۴۰۰: ج ۱۱۸) می‌گویند. علمای اخلاق ایثار را به معنای بخشش با وجود نیاز (نراقی، ۱۳۷۸: ۴۰۹) گذشتن از ضروریات زندگی و بخشش آن به نیازمندان (گیلانی، ۱۳۷۷: ۴۶۴) و مقدم شمردن دیگری بر خود در کسب سود یا دفع ضرر (جرجانی، ۱۳۷۰: ۱۸) تعریف کرده‌اند. با توجه به معنی اخلاقی ایثار می توان گفت که زنان در دوران جنگ به معنی واقعی کلمه ایثار و فداکاری کردند چرا که هم آنچه را که بر عهده آنان نبود انجام دادند و همچنین از آنچه خود نیاز داشتند گذشتند و در را اعتلای نظام جمهوری اسلامی هزینه نمودند.

حضرت امام، خصیصه و فضیلت اینار و فداکاری را نیز از خصوصیات زن ایرانی در دوره انقلاب و پس از انقلاب ذکر نموده و آن را بی نظیر عنوان می کند و اشاره می کند که عظمت روحانی برخی از فداکاری های زنان در این دوره را نویسندگان، شاعران، گویندگان، نقاشان، هنرپیشگان، عارفان، فیلسوفان، فقیهان و ... نمی توانند بیان و یا ترسیم نمایند. و فداکاری و خداجویی و معنویت برخی از زنان این جامعه را هیچ کس نمی تواند با معیارهای رایج ارزیابی کند (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۱۶: ۱۹۴). او مقاومت و فداکاری زنان را در جنگ تحمیلی، آنقدر اعجاب آمیز ذکر می کند که قلم و بیان از ذکر آن عاجز بلکه شرمسار است. (خمینی، ۱۳۸۵: ج ۱۶: ۱۹۴).

۶. نتیجه گیری

مقاله حاضر در پی پاسخ به این پرسش بود که گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی با تاکید بر مشارکت زنان در امور دفاعی، چه مشخصات و مولفه هایی دارد؟ نتایج پژوهش، حاکی از آن است که در گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی مبتنی بر اندیشه امام خمینی (ره)، که دال مرکزی آن مبتنی بر مفهوم «دفاع همه جانبه» است؛ زنان یکی از مهم ترین اقشاری هستند که به اندازه مردان و حتی بیش از مردان، مشارکت و نقش بسیار مهمی در پیروزی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس داشته اند. ایشان، شرکت بانوان در تظاهرات عمومی علیه رژیم شاهنشاهی، رعایت حجاب به عنوان ابزار مبارزه و مخالفت با سیاست های رژیم، همکاری در برقراری اعتصابات و همچنین مبارزه مسلحانه علیه رژیم پهلوی را به عنوان اشکال مختلف مبارزه زنان با رژیم ستمگر شاهنشاهی بیان کردند. طبق دال های شناور گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی، زنان در دوره جنگ تحمیلی نیز نقش های مختلفی همچون نقش های تربیتی و عاطفی، روحیه شهادت طلبی، امداد و درمان، اینار و فداکاری، رزمی - عملیاتی، حمایت مالی و مادی و پشتیبانی از جبهه های جنگ را ایفاء نمودند و این از آن جهت است که در فقه سیاسی شیعه به هنگام دفاع از اسلام و سرزمین اسلامی، تفاوتی بین زن و مرد نیست و هر کس به اندازه توانش لازم است رسالت خویش را در دفاع از اسلام و مسلمین به انجام رساند. در این راستا، زنان مسلمان ایرانی نیز به رسالت خویش عمل نموده و در مواقع لزوم با تمام توان و دوشادوش مردان خویش از کیان دین و سرزمین خود دفاع نمودند و حضرت امام نیز در موارد متعدد و مختلف، این نقش ها و مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان در جامعه را مورد

اشاره خویش قرار داده اند.

منابع

۱. احمدوند، خ؛ بابایی تبار، م. (۱۴۰۰). «بررسی ابعاد فقهی نقش زن در پشتیبانی دفاع مقدس». *قانون یار*. ۱۹(۵)، ۱-۲۷.
۲. بهروزلک، غ. (۱۳۸۶). *جهانی شدن و اسلام سیاسی در ایران*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۳. پورحسن، ن. (۱۳۹۰). «مبانی دینی فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران». *نامه دفاع*. ۳ (پیاپی ۲۶)، ۱۲۷-۱۶۴.
۴. جرجانی، س.ش. (۱۳۷۰). *التعريفات*. تهران: ناصرخسرو.
۵. جمالی، ه. (۱۳۸۶). «بررسی نقش زنان صدر اسلام در امور دفاعی». *پلیس زن*. ۱(۴)، ۱۴۳-۱۵۸.
۶. جمشیدی، م.ح. (۱۳۸۲). «امام خمینی(ره) و تکلیف گرایی در جنگ». *نگین ایران*. ۱(۴)، ۱۹-۵.
۷. جوادی آملی، ع. (۱۳۸۶). *زن در آینه جلال و جمال*. اسراء.
۸. جوهری، ا. (۱۴۰۷). *الصحاح، تاج اللغة و صحاح العربیه*. تحقیق احمد عبدالغفور عطار. بیروت: دارالعلم للملایین.
۹. حسینی زاده، م.ع. (۱۳۸۳). «نظریه گفت‌وگو و تحلیل سیاسی». *علوم سیاسی*. ۷(۲۸)، ۲۱۲-۱۸۱.
۱۰. حسینی زاده، م.ع. (۱۳۸۶). *اسلام سیاسی در ایران*. قم: دانشگاه مفید.
۱۱. حقیقت، ص. (۱۳۸۵). *روش شناسی در علوم سیاسی*. قم: دانشگاه مفید.
۱۲. خمینی، س.ر. (۱۳۸۵). *صحیفه امام*. ۲۲ جلد، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
۱۳. درویش‌شانی، ح. (۱۳۹۳). «دفاع هوشمند و قدرت معنوی در اندیشه های امام خامنه ای». *مجموعه مقالات دومین همایش تبیین اندیشه های دفاعی امام خامنه ای*. جلد اول، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.

۱۴. رضایی، م. (۱۴۰۰). «جایگاه سیاسی زن از دیدگاه امام خمینی (ره)». پژوهش های نوین در گستره تاریخ، فرهنگ و تمدن شیعه. ۵(۹)، ۷۹ تا ۱۰۴.
۱۵. رکن الدین افتخاری، ع؛ رجب پورصادقی، ا. (۱۳۸۷). «نقش دانش حقوقی زنان کارمند در فرآیند مشارکت». پژوهش زنان. ۶(۱)، ۵۵-۷۴.
۱۶. رهبری، م. (۱۳۸۴). «درآمدی بر جامعه شناسی سیاسی انقلاب اسلامی ایران». بابلسر: دانشگاه مازندران.
۱۷. زارع مهدوی، ق؛ نقدی پور، م؛ نجفی، م. (۱۳۹۶). «بررسی مشارکت سیاسی زنان در فرایند شکل گیری، تثبیت و تداوم انقلاب اسلامی ایران». علوم سیاسی. ۱۳(۴۰)، ۴۹-۶۹.
۱۸. زرقانی، س.ه. (۱۴۰۰). «بررسی و تبیین راهبردهای دفاعی حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) در دفاع مقدس». مطالعات دفاع مقدس. ۷(۳)، ۳۳-۶۸.
۱۹. سام آرام، ع. (۱۳۸۰). «تشکل های خود جوش زنان روستایی برای پشتیبانی از جبهه های جنگ تحمیلی». علوم اجتماعی. ۸(۱۶/۱۵)، ۴۵-۷۰.
۲۰. سلطانی، ع. ا. (۱۳۸۳). «تحلیل گفتمان به مثابه نظریه و روش». علوم سیاسی. ۷(۲۸)، ۱۸۰-۱۵۳.
۲۱. سلطانی، ع. ا. (۱۳۸۴). قدرت، گفتمان و زبان: سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران. تهران: نی.
۲۲. سیدی، ف. (۱۴۰۰). «بازتولید پرسمان مشارکت سیاسی - اجتماعی زنان در گفتمان انقلاب اسلامی». جامعه شناسی سیاسی انقلاب اسلامی. ۲(۲)، ۷-۲۸.
۲۳. شادی طلب، ژ. (۱۳۸۲). «مشارکت اجتماعی زنان». پژوهش زنان. ۳(۷)، ۱۴۱-۱۷۶.
۲۴. شاهقلیان قهفرخی، ر. (۱۳۹۹). «تبیین اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) در دوران دفاع مقدس». مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر. ۲(۱)، ۱۵۱-۱۸۶.
۲۵. شریفی، ص. (۱۳۹۰). «جایگاه زن در ارتقای معنوی جامعه از دیدگاه امام خمینی (ره)». طهورا. ۴(۱۱)، ۱۵-۴۲.
۲۶. شیرودی، م. (۱۳۸۵). «مشارکت زنان در دفاع مقدس». حصون. ۳(۸)، ۱۴۱-۱۵۸.
۲۷. طاهری، ا. (۱۳۹۰). روش تحقیق در علوم سیاسی. تهران: قومس.

۲۸. عباسی، م. (۱۳۷۹). *أسوه های نظامی صدر اسلام*. تهران: مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
۲۹. عسکری، ح. (۱۴۰۰ق). *الفروق فی اللغة*. بیروت: دارالآفاق الجدیده.
۳۰. علم، م.ر؛ حمیدی‌نسب، م؛ حزباوی، س. (۱۳۹۰). «زنان و مشارکت سیاسی». زن و فرهنگ. ۳(۹)، ۹۹-۱۰۹.
۳۱. علیپور، پ؛ زاهدی، م.ج؛ شبانی، م. (۱۳۸۸). «اعتماد و مشارکت (بررسی رابطه بین اعتماد و مشارکت اجتماعی در شهر تهران)». *جامعه‌شناسی ایران*. ۱۰(۲)، ۱۰۹-۱۳۵.
۳۲. عیوضی، م.ر؛ کریمی، غ. (۱۳۹۰). «مشارکت اجتماعی زنان؛ رویکردی اسلامی». *دانش سیاسی*. ۷(۲)، ۱۳۳-۱۶۶.
۳۳. غروی‌نائینی، ن. (۱۳۸۸). «مشارکت سیاسی زنان صدر اسلام». *مطالعات راهبردی زنان*. ۱۲(۴۶)، ۱۹۶-۲۲۴.
۳۴. فاضل، س. (۱۳۸۵). «جامعه‌پذیری و درونی‌سازی ارزش‌های دفاع مقدس: نقدی بر نقش ارزش‌های دفاع مقدس در کتاب‌های درسی». *سیاست دفاعی*. ۱۴(۵۵)، ۱۱۳-۱۲۸.
۳۵. قنبری، آ. (۱۳۸۸). *اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری*. تهران: زمزم هدایت.
۳۶. قیوم‌زاده، م. (۱۳۸۷). «حقوق اجتماعی و مشارکت سیاسی زنان از دیدگاه اسلام». *علوم اسلامی*. ۳(۱۲)، ۷۵-۱۰۲.
۳۷. کوهپایی، م. (۱۳۷۷). «امام خمینی و دفاع فرهنگی». *مجموعه مقالات همایش سیری در اندیشه‌های دفاعی امام خمینی (ره)*. جلد سوم، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.
۳۸. گلابی، ف؛ حاجیلو، ف. (۱۳۹۱). «تأثیر خانواده بر مشارکت سیاسی زنان». *زن و جامعه*. ۳(۳)، ۳۱-۵۵.
۳۹. گیلانی، ع. (۱۳۷۷). *مصباح الشریعہ و مفتاح الحقیقہ*. (ترجمه و شرح تحقیق: رضا مرندی). تهران: پیام حق.
۴۰. مقرر، ع. (۱۳۸۸). *مقتل مقرر: زندگانی حضرت قمر بنی هاشم علیه السلام*. (پرویز لولاور). تهران: آرام دل.
۴۱. مکارم شیرازی، ن. (۱۳۵۳). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۴۲. مؤذن جامی، م.ه. (۱۳۷۸). «نقش مشارکت مردمی در تقویت اجتماعی». *دانش انتظامی*. (۲)۱، ۶۶-۱۰۷.
۴۳. موسوی، س.ص؛ درودی، م؛ اسلانی کتولی، ا. (۱۳۹۲). «نگرش گفتمانی به مشارکت زنان در انقلاب اسلامی». *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*. ۲(۶)، ۱۲۱-۱۴۲.
۴۴. نراقی، م. (۱۳۷۸). *معراج السعاده*. (تحقیق محمد نقدی). قم: هجرت.
۴۵. نصری، م. (۱۳۷۶). «جامعه شناسی زن در اندیشه امام خمینی». *فرهنگ اصفهان*. ۳(۶/۵) ۶۸-۶۰.
۴۶. واثق، م؛ سادات حسینی، ن. (۱۳۹۵). «بررسی مفهوم و جایگاه امنیت و دفاع در اندیشه امام خمینی(ره)». *سیاست دفاعی*. ۲۵(۹۴)، ۸۹-۱۱۸.
۴۷. ورعی، س.ج. (۱۳۸۲). «مبانی فقهی دفاع از سرزمین های اسلامی». *حکومت اسلامی*. ۸(۲۸)، ۷۱-۴۲.
۴۸. وکیلی، ا. (۱۴۰۰). «نقش اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) در مشارکت فراگیر سیاسی اجتماعی زنان در پیروزی انقلاب اسلامی و پس از آن». *پژوهش های انقلاب اسلامی*. ۱۰(۱)، ۱۴۰.

49. Koolae, E. (2014). "The Impact of Iraq-Iran War on Social Roles of Iranian Women", *Middle East Critique*, 23(3), 277-291.